

Prie Mindaugo palikimo (1263-1282)

Treniota (1263-1264) – Vaišelga (1264-1267) – Švarnas (1267-1269 m.) - Traidenis (1269-1282)

Nužudžius Mindaugą, Treniota paėmė valdžią visoje Lietuvos valstybėje, kartu ir Žemaitijoje. Jis turėjo daug šalininkų ir vis dėlto jo valdžiai tuoj iškilo pavojus. Savo pretenzijų į valdžią neužmiršo Tautvilas, ir Treniota jį irgi nužudė. Bet ir pats Treniota žuvo nuo susimokiusių buvusių Mindaugo dvariškių rankos.

Mindaugo sūnus Vaišelga, pabėgęs iš vienuolyno į Pinską, Rusios kunigaikščių padedamas užėmė iš pradžių Juodąją Rusiją, paskui Lietuvą (siaurąją prasme). Ten įsitvirtinęs svainio Švarno haličėnų remiamas 1265 m. kariavo Deltuvoje ir Nalšioje, šalindamas Treniotos ir Daumanto sąmokslą šalininkus, imdamas jų pilis. Pats Daumantas pabėgo į Pskovą, iš kur 1266-1267 m. puldinėjo Vaišgelgos vasalo Polocko kunigaikščio nalšiškio Gerdenio žemes, taip pat atkakliai kovojo su Livonija.

Vaišelga, pasak metraščių, išėjęs iš vienuolyno trejiems metams, 1267 m. perleido valdžią Lietuvoje Haličo kunigaikščiui Švarnui ir vėl tapo vienuoliu. Bet neilgam, nes buvo nužudytas kito Haličo kunigaikščio Levo. Apie Švarno, kaip Lietuvos valdovo, veiksmus nieko nežinoma. Gal jam nepavyko įsitvirtinti visoje Lietuvoje, o reikėjo pasitenkinti tik pietinėmis, Haličiui-Voluinei artimesnėmis Lietuvos valstybės sritimis – Juodąją Rusiją, gal dar domeno žemėmis. Lietuvoje Švarnas išbuvo neilgai, 1269 m. mirė Haliče, neaišku kaip praradęs valdžią Lietuvoje.

Vienas iš Treniotos tikslų buvo stiprinti kovą su vokiečių ordinais. Su juo sietinas lietuvių ir sūduvių (jotvingių) žygis į Vokiečių ordino valstybę pagelbėti sukilusiems prūsams. Tačiau atėjęs į valdžią įvykdęs perversmą, Treniota nesugebėjo įveikti priešininkus, sukėlė vidaus karą ir suirutę. Ši suirutė tapo ypač pavojinga Lietuvos valstybei, kai kitas pretendentas į sostą, Vaišelga, pasitelkė svetimą, rusų kunigaikščių, daugiausia Haličo, jėgą.

Vaišgelgą remiantys ir aplink jį išgalėję haličėnai keitė Lietuvos politinės orientacijos kryptį. Lietuvai grėsė būti įtrauktai kaip nesavarankiškai jėgai į Haličo-Voluinės reikalų sferą. Su krikščioniu Vaišelga Lietuvoje turėjo stiprėti stačiatikybės įtaka. Tarp jo ir Ordino nebuvo tokio religinio antagonizmo, kaip tarp Ordino ir Treniotos bei kitų pagonių kunigaikščių. Vaišelga paleido Mindaugo ir Treniotos suimtus krikščionis, pasiūlė Livonijai taiką ir visą laiką stengėsi palaikyti gerus santykius su ja.

Ordinas tuo metu toliau puolė žemgalius ir kuršius, pastarieji buvo priversti pasiduoti 1267 m. Niekas nelėmė ir minėtas Treniotos žygis padėti prūsams – ir čia nuo 1265 m. Ordinas pradėjo pulti. Vaišgelgai esant valdžioje atsikirsta Mažosios Lenkijos lenkams, 1264 m. žiauriai nusiaubusiems jotvingių žemes – 1265 m. buvo surengtas atsakomasis žygis.

Tačiau tai buvo tik Vaišgelgos ir jo įpėdinio politikos epizodas. Per 1263-1269 m. suirutę Lietuvos valstybei negrėsė žlugimas. Tačiau Lietuvos valdovai nesugebėjo išnaudoti sunkios dėl pavergtų baltų genčių sukilimų susiklėsčios Ordino šakų padėties, efektyviai neparėmė sukilėlių. Rusijoje buvo prarandama politinė iniciatyva. Lietuvos valstybė vis labiau darėsi antraeilė politinė jėga.

Traidenis (1269-1282m.) 1270 m. pradžioje lietuviai po ilgos pertraukos įsiveržė į Livoniją, pasiekė Saareną ir mūšyje ant ledo ties Karuse sumušė Ordino jėgas. Tuoj pat buvo surengtas dar vienas pergalingas žygis. Tai rodo, kad Lietuvoje pasikeitė valdžia ir politikos prioritetai. Žygius organizavo Lietuvos valdovas Traidenis, kurio vėlesnės antivokiškos nuotaikos gerai žinomos. Kaip jis 1269 m. pakeitė Švarną, nežinia. Jei jis valdžią paėmė jėga, tai atitiko daugumos Lietuvos visuomenės nuotaikas, nes žinių apie vidaus neramumus nėra.

Traidenis rado blogus Lietuvos santykius su visais kaimynais ir jam teko ne tik stengtis konsoliduoti dėl 1263-1269 m. vidaus suirutės pakrikusią valstybę, bet ir keliuose frontuose kovoti su kaimynais. Jo atėjimas į valdžią reiškė Haličo-Voluinės išstūmimą iš Lietuvos. Todėl Traidenio santykiai su šios Rusios žemės kunigaikščiais iš pat pradžių buvo blogi. Susidūrimai peraugo į 1274-1276 m. karą, per kurį 1275 m. haličėnai buvo pasikvietę į pagalbą savo siuzereno – totorių būrius (dar kartą – 1279 m.). Lietuva karą baigė sėkmingai, pietinės sienos buvo apgintos ir net sustiprintos, Juodojoje Rusijoje apgyvendinant į Lietuvą atbėgančius prūsus, sūduvius, skalvius.

Permainingai klostėsi įvykiai Livonijos fronte. Nepaisydamas 1270 m. lietuvių pergalių, Ordinas puolė sukilusioje Žiemgaloje ir paėmęs žemgalių pilis ir privertė juos 1272 m. pasiduoti. 1273 m. Livonija pastatė Daugpilio pilį, kuri buvo lietuvių žemių paribyje, gal net žemėse, kurios klausė

Traidenio. Šis tuoj ją apgulė, bet paimti negalėjo. Tik 1281 m. lietuviai paėmė Jersiką ir išmainė ją į Daugpilį. Kuriame lietuvių įgula stovėjo iki 1313 metų. Livonija 1279 m. puolė Traidenio žemes, pasiekė Kernavę, bet grįžtančią Ordino kariuomenę lietuviai, pasitikę jau Livonijoje, ties Aizkraukle visiškai sutriuškino. Kaip po Durbės mūšio, taip ir dabar, Livonijos pavergtos žemės, šįkart Žemgala, vėl sukilo ir išsilaisvino. Siekdami susilaukti didesnės Lietuvos paramos, žemgaliai šįkart gal net pasidavė Traidenio valdžiai. Žemgalių kunigaikštis Nameisis buvo vienas iš aktyviausių Traidenio valdymo pabaigos karvedžių. Žemgalių kova su Ordinu vyko permainingai. Jau po Traidenio mirties 1291 m. Ordinas sukilimą numalšino, užėmė didžiąją Žemgalos dalį, pietinė dalis atiteko Lietuvai.

Nepalankiai baltams, taip pat ir Lietuvai, klostėsi įvykiai kitame kovų su Vokiečių ordinu fronte. 1274 m. Didysis prūsų sukilimas buvo numalšintas, jo nepavyko atgaivinti 1276 m. dar kartą sukilusiai prūsų genčiai pagudėnams. Numalšinęs sukilimą, Vokiečių ordinas nesustojo ir iš karto ėmė kariauti dėl Nadruvos ir Skalvos. Lietuva, kariavusi su Haliču-Voluine, atrodo, nepadėjo šioms dar Mindaugo įsigalėjimo laikais Lietuvos valdovo suzerenitetą pripažinusioms žemėms, ir 1274–1277 m. Ordinas jas nukariavo.

Kita Ordino auka turėjo būti sūduviai (jotvingiai). Kaip minėta, jotvingių žemės buvo tapusios visų krikščioniškųjų kaimynų grobimo objektu. Į jas siaubiamuosius žygius rengė lenkai (po 1262 m. daugiausia Mažosios Lenkijos, nes Mazovija laikėsi taikos su Lietuva, taigi ir su jotvingiais, ir ši taika buvo dar labiau sustiprinta 1279 m. ištekinus Traidenio dukrą Gaudemundą už Mazovijos kunigaikščio Boleslovo), haličėnai. Jotvingiai, beveik visada su lietuviais, atsakydavo tuo pačiu. Jų bendradarbiavimas buvo toks glaudus, kad sunku atskirti kam, jotvingiams ar lietuviams, labiau reikėjo vieno ar kito žygio, ar tai buvo vienai rankai paklūstančių jėgų žygis. Jotvingiai, daugiausia jų šiaurinė dalis (sūduviai), vieni ar su lietuviais, aktyviai rėmė sukilusius prūsus. Tačiau nei patys jotvingiai, nei jų talkininkai lietuviai, rengę žygius į Ordino valstybę 1281 m., 1283 m. nepajėgė sulaikyti Ordino. 1283 m. laikomi paskutiniais sūduvių pasipriešinimo Ordinui metais, šis išėjo prie Nemuno. Prieš metus, 1282 m. užfiksuotos paskutinės jotvingių kovos su lenkais ir rusais. Jotvingių žemės buvo padalintos. Šiaurės vakarų dalį nukariavo Vokiečių ordinas. Pietines žemes kolonizavo lenkai ir Haličo-Voluinės rusai. Tik šiaurės rytų jotvingių gyvenamos Sūduvos dalis, jau nuo Mindaugo vienijimo laikų įėjusi į Lietuvos valstybę, joje ir pasiliko.

Politinis baltų arealas mažėjo. Prūsai ir kitos vakarų baltų gentys, kuršiai ir žemgaliai daugiau nebesukildavo, buvo galutinai nukariautos (žemgaliai -1291 m.), Mindaugo ir Treniotos siekimas sujungti baltų gentis vienoje valstybėje nebuvo įgyvendintas. Vokiečių ordinui pasiekus Nemuną, abiem ordino šakoms nuraminus nukariautus kraštus, jis galėjo sutelkti jėgas karui su apsiausta Lietuvos valstybe. Lietuvos vakarų fronte, kuris jau nebeskiriamas nuo šiaurinio, nes jie susijungė, susidarė itin sunki padėtis

Traideniui iškilo kelios dilemos. Viena iš jų – telkti jėgas ar paskirstyti keliuose frontuose. Sustiprėjus karui su Voluine, kovai su Ordinais tekdavo skirti mažiau jėgų. Palaikant santykius su kitomis baltų gentimis, pvz., su jotvingiais, tekdavo derinti politinio išsivystymo lygius – Lietuvos monarchijos, nors „dar, toli gražu, ne iki galo susiformavusios, ir tų genčių žemes ar žemių konfederaciją atitinkantį lygį. Geriausiai Traideniui sekėsi su žemgaliais, gal kaip tik todėl, kad šie jau buvo pasiekę valstybės išvakarių būklę. Dar viena dilema – tai pagoniškosios Lietuvos egzistavimas tarp katalikiškų ir stačiatikių kraštų. Su stačiatikiais dėl jų politinio silpnumo bei Lietuvos kunigaikščių siuntimo į rusų žemes – stačiatikiai Vaišelga bei Traidenio broliai, - santykiai klostėsi lengviau. Katalikiškų kraštų agresijai atremti reikėjo sukaupti visas jėgas. Tačiau čia, atrodo, Traidenis nesirengė daryti nuolaidų ir tvirtai laikėsi pagonybės. Be anksčiau minėtų atsargaus ir įtarus požiūrio į katalikybę priežasčių, prisidėjo ir iš esmės nesėkmingų Mindaugo kontaktų su popiežiais ir Ordinu dėl Lietuvos krikšto kartus patyrimas. Traideniui valdant buvo atsikratyta tiek haličėnų įtakos, tiek stengiamasi stabdyti besiveržiančius Ordinus, stiprinti Lietuvos valstybės ryšius su laisvais likusiais baltais.

Įveikdamas didelį sukrėtimą, kurį valstybė patyrė po Mindaugo mirties, jo darbo tęsėjas Traidenis, nors ir nesustabdė baltų politinio arealo mažėjimo, likvidavo valstybę ištikusią suirutę, apgynė jos sienas, sustiprino pačią valstybę.